

ЦІКАВІ ОПОВІДАННЯ З ДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ КАНАДИ

4.5

Stories
Of Canada

by Hon. George Swach

MOZEL

КУЛЬТУРА
И
ОСВІТА

WINNIPEG
CANADA

Цікаві Оповідання з Давньої Історії Канади

Написав
О. ІВАХ, Б. А.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

1944

“КУЛЬТУРА Й ОСВІТА”

Винніпег

CULTURE AND EDUCATION

P. O. Box 3113, Winnipeg, Manitoba, Canada

ДО ЧИТАЧА

Наша ціль: видавати отакі маленькі книжечки, як ця, в яких були б подані коротко та ясно найбільш потрібні відомості з тих ділянок життя, з якими маємо до діла щоденно.

Ті, що пишуть ці книжечки, памятають, що тепер люди не мають багато вільного часу. Отаку книжечку, як ця, можливо прочитати за годину-дві та негайно пристосувати прочитане до свого власного вжитку.

Ця книжечка, “Цікаві Оповідання з давньої історії Канади”, пята з черги, має на цілі розказати коротко й приступно про важні події в житті Канади аж до року 1763-го, коли то Канада перейшла зпід влади французької під владу британську. Пізніше вийде ще одна книжечка про історію Канади, в якій будуть описані важні події від 1763-го року аж до нині. Хочемо, щоб всі українці Канади, як канадійські громадяни, як слід познайомилися з історією тієї країни, в якій тепер живуть і за яку кров свою проливають на побоевищах Європи.

“Культура й Освіта”.

Copyright, 1944, by Culture and Education

Всі права до передруку та перекладу цієї книжечки застережені.

ШУКАЛИ КИТАЮ — ЗНАЙШЛИ АМЕРИКУ

Білі божки Мексика.

Старинні легенди-перекази маянських індіан в Мексику натякають, що в давнині загощували до Мексика, мовляв, “білі боги з ясними очима”. Дуже можливо, що ті “білі боги” були люди з Європи. Можливо, що заплили були до Мексика нормани. Зрештою, згадують і народні саги-пісні ісландців про те, що десь так коло тисячного року по Христі заплили були ісландці до гарної країни, що лежить за Атлантийським морем, звідки возили дерево на будову хат в Гренляндії. Та згодом ісландці перестали пливати не тільки до Гренляндії, але й до Америки. Америка для них стала тільки баечною країною. І не було вже більше звязку між Європою й Америкою аж до 1492 року.

Боялися бездонних пропастей.

Разом Північна й Полуднева Америка — то така величезна земля, що треба б чотири й пів Європи, щоб її закрити. Ну, а всеж таки європейці не знали до 1492 року, що є така земля на світі. А не знали тому, що їх мореплавці ще боялися плисти далеко від берегів Європи. Загально люди в давнині думали, що світ наш о-

такий плоский, як стіл, та що десь на краю його були бездонні пропасти... Значить, що коли б плив та плив кораблем в однім напрямку, то доплив би, мовляв, до краю світа й там попав би в пропасть... Тому то мореплавці боялись далеко плисти від землі. Боялися, та не всі. Були й такі добре очитані мореплавці, що знали про натяки вчених старинної Греції, що світ наш о такої форми, як яйце. “А коли так, — думали собі мореплавці, — то коли б плив та плив кораблем в однім напрямку, то обплив би навколо світа й вернувся згодом в те саме місце, звідки вплив...” Так думав і Хрістоф Колюмб — італійський мореплавець з Генуї, що перейшов на службу еспанського короля.

Відважний Хрістоф Колюмб.

Перейшов Колюмб до Еспанії тому, що там вперше знайшов людей, які зрозуміли його погляди на світ та оцінили його намір знайти морем безпечну й коротку дорогу до Китаю. Наміром Колюмба особливо зацікавилася еспанська королева Ізабеля. Вона навіть заставила свої дорогоцінні клейноди, щоб роздобути грешей на подорож до Китаю морем — просто на захід від Європи. А що не було охочих моряків плисти з Колюмбом у непевну дорогу морем до Китаю,

то королева випустила моряків-злочинців, обі-
цюючи їм волю, коли зголосяться на службу на
кораблях Колюмба...

Дунав, що заплив до Індії.

Вплив Колюмб своїми трьома кораблями 3-го
серпня, 1492 року. І хоч не раз його моряки бун-
тувалися, то всеж таки згодом успокоювалися
і плили далі й далі. Аж 12-го жовтня побачили
один з Багамських островів. На тих островах
побачив Колюмб смагляво-мідяної барви людей.
Знав він з розказів арабських купців, що дуже
смаглявої барви індійці — мешканці Індії. Тож
подумав собі Колюмб, що попав не просто до
Китаю, але поплив трошки далі морем на по-
лудне й попав десь в сусідство Індії. І назвав
він отих смагляво-мідяних людей, що бачив пе-
ред собою, індійцями (індіянами).

Коли вернувся Колюмб до Європи, то всі єв-
ропейці зацікавилися його оповіданнями про но-
вовідкриту землю. Еспанський король зробив
його губернатором нововідкритої землі. І хоч
ще кілька разів пливав Колюмб до тієї землі, то
не знав, що загороджувала йому дорогу до Ки-
таю.

Перші англійці в Канаді.

У 1497 році англійський мореплавець Джон Кабот зробив спробу обплисти Америку від півночі, і так знайти дорогу до Китаю. Джон Кабот відкрив острів Новофундляндію, коло Канади, і заявив, що та земля належить до короля Англії. У 1524 році зробив подібну спробу, як Джон Кабот, мореплавець Верецано на бажання Франції. Побачив береги Північної Америки від Каролайни до Нової Скошії і вернувся до Франції.

Перший француз у Канаді.

У 1534 році приплив до берега Канади в околиці Гаспе французький мореплавець Жак Картіє. Поставив там височезний хрест з написом “Хай живе король Франції!” і вернувся до Франції, взявши двох індіанців з собою. Другого року заплив він у залив св. Лаврентія аж туди, де стоїть тепер місто Квебек. Там було велике індіанське село Стадакона. Із Стадакони поплив далі на захід, заплив у ріку св. Лаврентія і сплывся в індіанським селі Гошеляга, де пізніше виросло місто Монреал. Перезимував у Канаді, захопив на весні кількох індіанців і вернувся до Франції. В третє прибув Картіє до Канади в 1541 році, заложив близько Стадакони першу

французьку оселю в Канаді — Шарльбург, перезимував, і вернувся до Франції. І хоч того року до Шарльбургу прибуло ще 200 французьких переселенців і припаси, то до слідуючої весни вони майже всі вигинули з холоду, голоду і шкорбуту. Так пропала перша французька колонія в Канаді. І Картіє вже більше не пробував знайти дорогу до Китаю через Канаду або попри Канаду.

ФРАНЦІЯ КОЛЬОНІЗУЄ КАНАДУ

Шамплен — Батько Канади.

Майже через ціле 16-те століття англійські, французькі, еспанські, португальські та голяндські риболови постійно ловили рибу з кораблів коло берегів Новофундляндії, недалеко Канади. Часто моряки й висідали на побережжя великого острова, щоб набрати свіжої води, мяса, тощо. І в такий спосіб довідались європейці, що Канада багата на різні дикі звірі, з яких дуже цінилися шкіри, особливо з бобра. Оце й спонукало французького короля знову зацікавитися Канадою.

Король Франції дав монополь, тобто виключну торгівлю, футрами французькому шляхтичеві Де Шастові. Де Шаст придбав собі спільни-

ків до такої торгівлі. І вже в 1603 році вибрався двома кораблями на торгівлю футрами з індіанцями в Канаді. З Де Шастом прибув і географ та дослідник Самуель де Шамплен. Доплили вони рікою св. Лаврентія аж до Ляшінського водопаду, вище місця, де пізніше виросло місто Монтреал, і вернувся, не знайшовши й сліду з індіанських сіл Стадакони й Гошеляги, бо індіанці вже давно їх покинули. Придбали трохи футер. Та Де Шаст умер і французи ще того самого року вернулися до Франції. На друге літо французи вернулися з Шампленом, під проводом с'єр де Монта. Збудували вони оселю на острівці Сен Круа коло Нової Скошії, та в зимі мало що не всі вигинули. В літі в 1605 році побудували нову оселю — на побережжі Нової Скошії, Порт Руаяль. Рік пізніше прибуло туди нові переселенці та багато припасів. Вперше на канадській землі французи почали робити і коло землі — насадили собі по городах городини. І вже в зимі 1606-7 року мали вони свіжу городину. В додатку, щодня по черзі ходили на полювання, щоб було все свіже м'ясо. Весело французи забавлялися тієї зими. І, маючи добру поживу та досить безжурної забави, обійшлося в них без хвороб. Перша оселя французів у Канаді видержала, мовляв, пробний огонь і вдер-

жалася. Вона згодом розрослася у велику французьку колонію, яка носила назву — Акадія.

Перша французька оселя в Канаді.

Мали французи вже оселю в Акадії, на сході. Та не мали ще в Канаді. Не мали ще осель у тих околицях, де пізніше вирости міста Квебек і Монтреал. Ота область в давнині називалася Канадою. Згадує Картіє про Канаду, маючи на думці околицю Стадакони, тобто пізнішого міста Квебеку.

Брав Шамплен участь у будові французької оселі в Акадії. Та завжди він мріяв про те, що потрібно оселі й далше на захід, близько устя ріки св. Лаврентія. Для цього він вернувся року 1607-го до Франція. І там він і Де Монт, що мав монополь на торгівлю футровими шкірами з індіанцями, набрав нових припасів та людей і рік пізніше вернувся до нового світа.

Шамплен робив точні записки. Ті записки збереглися до нашого часу, отже можемо з них довідатися, як оснувалася та розвивалася перша французька оселя в дійсній Канаді—Квебек. Пише Шамплен таке: Я прибув до Квебеку 3-го липня, 1608 року. Ось тут маєте образець стонового корабля “Дар Божий”, на яким я переплив з Онфлер до Тадусак за вісімнадцять день.

З Тадусак я поплив вгору рікою в товаристві двадцять осіб, що мали намір допомогти мені заложити оселю”. Далі він описує, чому він заложив першу оселю на тім місці, де давно було індіянське село Стадакона. Там чудове місце. Узгір'я надається дуже добре для оборони оселі, а долина понад рікою — на городи. Поселилося там 28 французів у 1608 році, та в зимі так терпіли вони від холоду, голоду й хвороб, що на весні осталося з них тільки 8 при житті...

Ебер — перший канадійський фермер.

Та хоч і яке тяжке було життя в оселі Квебек, то вона таки вдержалася. По десятиох роках її життя прибув до Канади і перший фермер-хлібороб. Був ним Люї Ебер. Навідувався він до Канади кілька раз, нім приїхав на ста і побут. Був він аптекарем, та манила його вільна канадійська земля. Приїхав з жінкою та трьома дочками до Канади 3-го вересня, 1618 року. Поселився на краю оселі й почав прочищувати землю на поле. Другим канадійським фермером був його зять — Гійом Куяр. Їх можна й нині побачити в місті Квебеку — на великім памятнику, який поставлено 3-го вересня, 1918 року. На тім памятнику Ебер держить сніп пшениці, нижче з одного боку жінка Еберова

вчить своїх дівчат читати з Біблії, а з другого боку — стоїть Куяр, поставивши руку на чепігу плуга.

Ебер дістав право на посідання тієї землі, яку він очистив з лісу коло оселі Квебек, у 1609 році, від королівського намісника в Канаді. Тоді оповіщено, що й всі інші французи, що поселяться в Новій Франції, тобто Канаді, дістануть наділи землі від короля. Та це значило, що наділи землі дістануть пани-дідичі в Канаді, бо ж була тоді панщизняна система у Франції. Міг дістати наділ землі чоловік, що був хоч дрібним шляхтичем, — людиною з освітою і бодай малим маєтком. В Канаді звичайно давали дрібному панові-дідичеві 12 фармів прикупі, а декому й більше, — хто мав більше грошей. Такий дідич сам поселявся на одній із своїх фармів, а решту землі давав в аренду хліборобам, які почасти працювали для нього, і почасти платили чинш в натурі: свиньми, курми, яйцями, тощо, або грішми.

Продав Канаду за 240 тисяч доларів...

Як поволі розросталася перша оселя в Канаді, Квебек, видно з того, що було там у 1627 році тільки 65 людей. А що Франція воювала тоді з Англією, то просто неможливо було дістати при-

пасів для оселі. Коли в 1629 році підплило до Квебеку три англійські військові кораблі, то Шамплен мав проти них тільки 16 зморених голодом французів. Здобувши Квебек, значить, здобули англійці й цілу Канаду... Та три роки пізніше англійський король Чарлз 1-ий відпродав Канаду Франції за 240 тисяч доларів... Слідуючого року французи знов вернулися до Квебеку. Вернувся і Шамплен, знов губернатором. Квебек від 1627 року знаходився і під зарядом Сто Спільників, яким король Франції дав монополію на торгівлю шкірами в Канаді, і під губернатором Шампленом. І тепер знов Шамплен виконував подвійні обов'язки: і супроти Сто Спільників і колюній — як представник короля.

Небезпечний вистріл Шамплена.

Та Шамплен славний не тільки як оснoвник Квебеку, першої оселі в Канаді. Він придбав собі слави й своїми географічними дослідженнями Канади.

Заложивши оселю Квебек, Шамплен знов спробував відкрити дорогу до Китаю через Канаду. Для того він наважився прихильно настановити до себе й французів сусідніх індіанців. Хотів від них довідатися про ріки та озера Канади та мати їх за приятелів, щоб вони не нападали

на французів і Квебек. А що сусідні індіани, альгонквени та юрони, воювали тоді з племенами іроквойських індіан, то Шамплен став союзником альгонквенів і юронів. Пішов у 1609 році з альгонквенами в похід на іроквойців.⁴ Стрілив в іроквойців із своєї аркебузи, і відразу двох індіан убив та одного поранив. Така нагла смерть товаришів і страшний гук стрілу так нагнали страху іроквойцям, що вони втікли... Та отой вистріл Шамплена зробив воевничих іроквойців завзятими й страшними ворогами французів на всі часи.

Іроквойські індіани жили на полудне від озера Онтаріо. А торгували футрами спершу з голяндцями, що поселилися були в Новім Амстердамі, де пізніше виросло місто Нью Йорк, а згодом, від 1664 року, коли Новий Амстердам заняли англійці, з англійцями. З іроквойцями торгували шкірами голяндці, отже і голяндці вороже настроювали іроквойців проти юронців та альгонквенів, що доставляли шкір з бобрів французам. А французи подібно настроювали прихильних індіан проти іроквойців. Отже торгівля шкірами в Америці доводила й до воєн між індіанами. А згодом індіани почали нападати й на оселі білих людей.

Шамплен дослідив ріку Оттаву, озеро Ніпі-

сінг, частину озера Юрон, озеро Онтаріо та озеро Шамплен.

А для поширювання християнства серед індіан спровадив Шамплен у 1615 році трьох місіонерів чину Реколектів. Місіонери негайно почали вчитися індіанських мов. Отець Ле Шарон осівся серед юронів. Навчився їхньої мови і почав навчати їх про Христову науку. Згодом, у 1625 році, приїхали до місіонерської праці в Канаді й отці - езуїти.

Що думали місіонери про індіан.

Не всі індіани жили по дикунськи, коли відкрито Америку. Деякі індіанські народи мали навіть свої держави та значну культуру. Мали велику державу в Полудневій Америці інки, а в Північній Америці — в Мексику — маянці. Дальше від згаданих держав жили менш культурні індіани. Голяндці й англійці мали до діла, наприклад, з іроквойцями, що жили осілим житим по селах. Французи мали до діла з юронцями, що жили подібно. Мали французи до діла ще більше з альгонквенами. Ці індіани жили меншими гуртками, головно з полювання.

От що пише про індіан-юронців один із французьких тодішніх отців-місіонерів: “Загально вони меншої тілесної будови, як ми, та приємні

з вигляду та гарної будови тіла, такі, якими були б і ми, коли б й надалі оставалися такими, як були, коли нам було двадцять і п'ять літ. Між ними не знані особи з проказою, з ревматизмом, з камінням в утробі та божевільних." У тім самім описі згадується, що індіани мають добру пам'ять, що індіанська молодь ставиться з пошаною до старших осіб і поводитьсь дуже повздержливо та примірно в товаристві, що індіани дуже гостинні, що дуже витревалі, тощо. Взагалі французи подивлялися індіан за їх красу тілесну, витревалість, додержування приречень, і тим подібне. І з часом самітні французи й почали женитися з індіанками, і так витворилися індіансько-французькі мішанці.

Коли хто псував індіан, то самі європейці. Щоб за дурничку виманити вартісних шкір з бобра, європейці часто, бодай покрадьки, доставляли індіанам і горілки. А горілка дуже псувала індіан. І, крім того, купці шкірами часто підюджували індіан проти індіан: французи намовляли альгонквенів і юронців проти іроквойців, а голяндці й англійці підюджували іроквойців проти юронців та альгонквенів. А чому? Тому, що були соперниками в торгівлі футровими шкірами... Через це індіани часто нападали й на європейських переселенців: іроквойці

на французів, а юронці й альгонквени на англійців та голяндців. Часто індіани билися й самі між собою.

Заложення Монтреалу.

У 1642 році громадка побожних французів оснувала оселю на тім місці, де попередньо знаходилося індіанське село Гошеляга. На чолі тієї оселі, що згодом розрослося в місто Монтреал, стояв командант с'єр де Мезонев. А на чолі се-стер-черниць, що головню опікувалися хворими, була панна Манс. Найголовнішою ціллю тієї оселі було: ширити християнство серед індіан. Та спершу потрібно було добре себе забезпечити проти нападу індіан, головню проти іроквойців. Для того навколо оселі побудовано високий охоронний вал. Колиж по рокові іроквойці довідалися про нову французьку оселю, то годі було показатися за той вал. Скрізь чигали укриті іроквойці. А іроквойці ненавиділи французів як союзників юронців, яких вважали своїми завзя-тими ворогами.

Навколо монтреальської оселі французи працювали зо зброєю в руках. В додатку спровадили собі з Франції собак, щоб було кому остерігти про індіан, що могли скритися десь у кущах для наглого нападу. Багато французів і зги-

нуло від стріл та сокирок іроквойців. Часом Мезонев мусів зводити завзяті бої з іроквойцями.

Іроквойці винищують юронів.

Іроквойці були дуже озлоблені тим, що юронці браталися з французами. Отже в 1649 році іроквойці пішли війною на юронців, яких головні оселі були між озерами Торонто та Юрон. Напали вони на юронців великою силою, їх оселі повинищували, велике число юронців повбивали, а решту забрали в полон. А був в індіян такий звичай, що брали полонених за приймаків на місце втрачених у війні індіян. Тільки мале число юронців втікло на захід, під охороною французів. У тій війні згинуло мученичою смертю й два отці-езуїти: Бребуф та Ляльман. Іроквойці замучили їх на смерть. Війна проти юронців була й початком безупинних нападів іроквойців на французькі оселі. І стало французам в Канаді дуже небезпечно жити.

ГЕРОІЧНО УМЕРЛИ, ЩОБ МОНТРЕАЛ ЖИВ.

За те, що іроквойці постійно нападвали французів, вина паде не тільки на самих іроквойців. Вони нападали на французів і з намови голяндців, що осілися на побережжі моря, що напроти озера Торонто. Голяндцям головню хо-

дило про те, щоб при допомозі іроквойців знищити французькі оселі в Канаді, бо ті оселі стояли їм на заваді до торгівлі шкірами з канадійськими індіанами... Дійшло до того, що на весну 1660 року іроквойці приготувалися піти великою війною на французькі оселі в Канаді та знищити їх до тла.

Щоб не допустити іроквойців під самий Монреал, французький офіцер с'єр дез-Ормо, знаний також як Адам Доллярд, вийшов їм на стрічу з 16 французькими добровольцями-одчайдухами. І Доллярд і його товариші знали напевно, що згинуть. Та вони постановили дорого продати своє життя.

Доллярд укріпив стару індіанську деревляну кріпость нижче порогів ріки Оттави і там чекав на прихід іроквойців. До французів приступило ще 40 альгонквенів. Колиж кинулося кілька сот іроквойців на деревляну кріпость, то оборонці так густо посипали в них кулями, що відбили напад. І ще через кілька день іроквойці поновляли свої напади з великими втратами. Колиж підплили човнами головні сили іроквойців, то всім стало ясно, що приходить кінець завзятим оборонцям. Альгонквени спаслися втечею. А французи їй надалі відстрілювалися. Згодом кинулося на кріпость яких вісім сот іроквойців.

Вони підступили під саму кріпость і старалися її або запалити або пробити в ній стіну. Щоб відстрашити іроквойців від кріпості, Доллярд замахнувся, вщерть набитим порохом, великим мушкетом. Хотів кинути отой мушкет, наче бомбу, між індіян. Та мушкет зачепився за дерево стін і впав назад, між самих французів, і вибух. Від того вибуху згинув і самий Доллярд та кілька його вояків. І так ослаблена жмїнька героїв вже не могла встояти проти нападу іроквойців. Іроквойці розвалили частину кріпості. І повбивали поранених французів.

І так 17 відважних французів врятувало від загибелі оселю Монтреал. Іроквойці подумали собі, що коли 17 французів могло так довго боронитися, то безнадійним було б йти на самий Монтреал. І вони вернулися в свояси.

КОРОЛЬ ФРАНЦІЇ ГОСПОДАРЕМ КАНАДИ

Спілка Західних Індіє.

Від 1627 року Канада була під управою футрової Спілки Сто Спільників. Та торгівці футрами дбали тільки про торгівлю. Вони не виконували своїх обіцянок, що кожного року привезуть до Канади кілька сот переселенців. Тому король Людовик XIII скасував ту спілку в 1663

році. Слідуючого року він створив ще більшу торгову спілку — Спілку Західних Індій. Та владу в Канаді король залишив у своїх руках. Він сам рядив Канадою при допомозі губернатора та інших урядників. Вони виконували його волю, бо були цілковито залежні від нього.

Напад французів на моговків.

Король Франції назначив губернатора Канади Маркіза де Трасі. У 1665 році Маркіз де Трасі з великою пихою, в супроводі 200 французьких вояків, прибув до Квебеку. Згодом приїхало ще тисяча вояків. А що деякі племена іроквойців таки й надалі нападали на французів, то в осени 1666 року понад тисячу французького війська напало на оселі моговків і до тла їх знищили. Моговки врятувалися втечею. Та напад французів нагнав такого страху індіанам, що вони довго не мали відваги знову нападати на французів.

Губернатор Канади мав головно займатися обороною краю. На господарку в Канаді назначив король інтенданта — Жана Тальона, дуже здібного чоловіка. Третім членом королівського уряду в Канаді був єпископ Ляваль. До нього належали всі церковні справи.

Добрий господар Жан Тальон.

Жан Тальон показався дуже добрим господарем. На його просьбу король почав висилати сотки нових переселенців до Канади. Для саїтних французів прислав кілька сот французьких дівчат на жінок. І почали напливати до Канади масово всякі припаси: худоба, коні, вівці, всяке господарське приладдя, тощо.

А що французи дуже люблять гуртове, товариське життя, то Тальон видав розпорядок, щоб французи поселялися на вузьких наділах землі, що припирали до ріки. Переселенці поселялися коло самої ріки, отже понад ріки тягнулися наче безпереривні села. Розуміється, що переселенці поселялися на панських землях як панщизляні люди. Проводирем кожного такого французького села був звичайно дрібний пандіч.

Був дбайливим господарем Тальон. Та єпископ Лявель не любив його поведінки з індіями. Щоб ліпше йшла торгівля, Тальон дозволяв торгівцям вимінювати від індіян шкіра і за горілку, бо так робили вже попередньо голяндські та англійські торгівці. Та єпископ Ляваль наважився поставити на своєму: спинити псування індіян горілкою. З того виринуло між ним і Тальоном велике тертя. Вкінці Тальон змуше-

ний був покоритися перед Лявалем. Сильно псували індіян і так звані “лісовики”, тобто ті французи, що втікли в ліси й жили разом з індіанами. Такі “лісовики” доставляли індіанам і горілки.

ФРОНТЕНАК — ВЕЛИКИЙ БАТЬКО ІНДІАН

У році 1672 король Людвик XIV вислав до Канади на губернатора графа Фронтенака, загартованого у війнах в Європі пана. Було тоді Фронтенакові 52 роки. І він почав управляти Канадою залізною рукою, називаючи себе “ононтіо”, тобто “батько”, перед індіанами. Другого року поїхав Фронтенак із сильним відділом війська аж туди, де води озера Онтаріо вливаються в ріку св. Лаврентія. Туди запросив він собі на стрічу й іроквойців. У їх присутності він дав наказ робітникам будувати нову кріпость. Опісля виголосив сам кілька промов до іроквойців, називаючи їх своїми “дітьми”. Дав їм багато дарунків. Виголошували промови й ватажки іроквойців, і теж, за кожною промовою роздавали дарунки.

Фронтенак іроквойцям дуже заімпував своєю високою, поважною та воевничою поставою. Його військове убрання генерала теж зробило на індіан велике враження. Та й сподобалося

їм і те, що заступник білого короля за морем по їхньому звичаю за кожною промовою роздавав щедро дарунки. Взагалі поведився Фронтенак до індіян як дійсний батько-ононтіо.

Між іншим, сказав Фронтенак до іроквойців таке: “Я приїхав з миром до вас. Та коли ваш великий батько аж так далеко приїхав, і з такою великою силою, перепливши грізні водопади, щоб тільки запрязнитися з вами, то щоб він зробив, коли б ви чим розгнівали його та спонукали його покарати непослушних дітей?”

По цім іроквойці розїхалися, знаючи, що ононтіо дійсно і ласкавий і грізний чоловік. І через десять років французи в Канаді мали спокій. Іроквойці на них не нападали.

Залізна рука Фронтенака.

Фронтенак управляв Канадою залізною рукою. І був спокій. Та сам Фронтенак був гарячої вдачі. Спершу він посварився з Перром, губернатором Монтреалу, бо той потайки торгував шкірами з індіанами. Глядів крізь пальці й на продаж горілки індіанам. Колиж Фронтенак наказав Перрові арештувати одного нелегального торгівця шкірами з індіанами, то Перро відмовився. За те Фронтенак вкинув до тюрми самого Перра. Постійно сперечався й з управителем-

інтендентом Дюшезном та з єпископом Лявалем. Фронтенак засипав скаргами короля, що Дюшезн потайки торгує з індіанами й дає їм горілки. А Дюшезн те саме писав до короля про Фронтенака. І так надокучили вони обидва королеві своїми доносами, що в 1682 році відкликано їх обидвох до Франції.

Поки був Фронтенак у Канаді, доти був спокій. Новий губернатор, Ле Февр де ля Бар, був м'якої вдачі. Та й сам він потайки торгував шкірами з індіанами. І це все так подіلالо на іроквойців, що вони знову підняли голову. І Бара відкликано. На його місце став губернатором Маркіз де Денонвіль. А що підюджені англійськими торгівцями іроквойці почали дуже нападувати канадійських індіан, що торгували з французами, то Денонвіль вислав відділ війська, щоб пострашити іроквойців племені Сенека. Та сенеки втікли зазделегідь. Французи могли тільки спалити їх оселю. За це іроквойці відплатилися в страшний спосіб. У 1689 році напали на французьку оселю Ляшін вночі, і около 200 жителів містечка просто вирізали, а решту, сто двадцять душ, забрали в полон і пізніше в страшний спосіб замучили...

Фронтенак рятує Канаду.

Щоб врятувати Канаду, король Франції знову післав Фронтенака на канадійського губернатора. І Фронтенак мусів негайно ділати, бо іроквойці вже підступали в околицю Монтреалу. Та й між Англією й Францією почалася формальна війна. І, розуміється, іроквойці союз держали з англійцями. Мали вони від англійців і всі припаси воєнні.

Фронтенак вислав у році 1690-ім три відділи озброєних французів на англійські оселі над рікою Годсоном і в теперішніх стейтах Нью Гемшир і Мейн. А що англійські оселі не сподівалися нападу в зимі, то французи здобули їх без найменшого опору, і частину жителів вирізали, а частину забрали в полон... Однак такий поступок французів тільки роздратував англійців. І вже в літі того самого року озброєні відділи англійських кольоністів підступили під Монтреал та Квебек. Однак той наступ не вдався. Коли сер Вилліям Фипс через післанця зажадав, щоб Фронтенак здав місто Квебек, то Фронтенак з обуренням відповів: “Я дам відповідь вашому генералові з гармат...” І по невдачній спробі незагартоване англійське кольоніяльне військо відступило від облоги міста Квебеку.

14-ЛІТНЯ ГЕРОІНА — МАГДАЛИНА ВЕРШЕР.

В тому часі чимало людей вславилося героїчними вчинками з обидвох сторін. Та найбільшої слави зажила 14-літня дівчина — Магдалина Вершер. Була вона дочкою французького поміщика, що мав свій фільварок около 20 кілометрів від Монтреалу.

Одного дня іроквойці напали на людей, що робили на полі навколо фільварку Вершера, і повбивали їх. Та, на щастя, один чоловік заглянув іроквойців, що вже от-от мали напасти на саму 14-літню Магдалину, що було коло ріки. Остережена дівчина прибігла до укріпленого фільварку і там застала перестрашених двох вояків. Один з вояків вже готовий був запалити під фільварком склад стрільного пороху й висадити все в повітря. Так боялися попасти в руки іроквойців, на муки... Магдалина негайно вирвала з рук застрашеного вояка запалений смолоский і наказала всім стати до зброї. Жінок і дітей заспокоїла, а хто вмів і міг стріляти, то вложила йому в руки зброю.

Коли ж надбігли індіани, то з укріпленого фільварку посипалися густо стріли. Стріляла Магдалина, два вояки, один старенький чоловік, і два молодші брати Магдалини. Жінки набивали мушкети, а всі чоловіки й Магдалина стріля-

ли. Оббігали навколо укріплення в середині, так, щоб виглядало, що там знаходиться велике число вояків. Індіани кілька разів пробували здобути фільварок приступом, і кожний раз відступали з великими втратами. Так пройшов тиждень.

Тим часом хтось зачув стілянину й дав вістку до Монтреалу. І звідти прийшов відділ регулярного війська. Командант війська похвалив героїчну Магдалину Вершер. Побачивши стільки регулярного війська, іроквойці безслідно зeszли в лісах.

ФРАНЦУЗЬКО-АНГЛІЙСЬКІ ВІЙНИ

Франція замирилася з Англією договором у Ризвіку в 1697 році. Та ще через чотири роки точилися завзяті бої між французами й іроквойцями. Грубих жорстокостей допускалися нераз обидві сторони.

Фронтенак умер 1698 року. Умер він із спокоєм на душі, врятувавши Канаду від смертельної небезпеки.

Французи замирилися з іроквойцями в 1701 році, та вже рік пізніше почалася знову війна з Англією. То було продовження англійсько-французького соперництва на морі й за кольонії. Нова війна тривала 11 літ. В Америці фран-

цузи й англійці зударилися найскорше в Акадії, теперішній Новій Скошії. Тамошні індіани, абенаки, воліли продавати свої футра англійцям, бо англійці давали більше краму. Отже французи підюдили абенаків робити напади на англійські оселі в пізнішій стейті Мейн і жити здобичництвом. Крім того французи щедрі були із своєю горілкою... І так надоїли були абенаки англійцям, що англійці 1710 року зробили великий наїзд на столицю Акадії — на Порт Руаял, і здобули її. Здобуте місто англійці переіменували на Аннаполис Роел, в честь своєї королеви.

У році 1711-ім англійці вдарили від моря й суші на місто Квебек, та відступили з порожніми руками. Два роки пізніше Англія й Франція замирилися договором в Утрехті. Тим договором Франція признала втрату Акадії, Новофундландії та Годсонбейської околиці. Крім того, признала іроквойців британськими підданими. Та точно границь між французькими й англійськими землями на американським континенті не було зазначено. І це пізніше стало причиною до різних суперечок та зачіпок до нової війни.

Війна в 1713 році припинилася, та не припинилося гостре суперництво між англійськими й французькими купцями. Одні й другі хотіли дістати від індіан якнайбільше та по якнайдешев-

шій ціні бобрових шкір. Французькі купці не могли доставляти індіанам багато всяких виробів за шкіри, та індіанам ліпше смакувала французька горілка, як англійський рум. Тому йшло багато шкір і до Нью Йорку і до Монтреалу.

До нової війни між Францією й Британією прийшло в 1744 році. Франци спершу зробили наскок на Аннаполис, та їх відбито. Коли ж рік пізніше вдарили англійські кольоністи на Люїбург на острові Кейп Бретон, то їм пощастило. Здобули Люїбург і позбулися звідти впливу на французьке й індіанське населення в Акадії (Новій Скошії). А далі пішла затяжна війна на пограниччю. Французам прихильні індіани нападали на англійські оселі, а прихильні англійцям іроквойці нападали на французькі пограничні оселі. Коли ж у 1748 році прийшло до миру, то обидві сторони згодилися звернути те, що здобули у війні. Отак Люїбург знов перейшов у руки французів. Значить, війна покищо нічого не вирішила в Північній Америці. Тільки заострила ворожнечу між англійцями й французами.

Кісткою незгода Огайська Долина.

Французи признавали англійським переселенцям тільки вузьку полосу здовж Атлантийсько-

го океану, а французам англійці — тільки долину св. Лаврентія. Французи ставили претенсії до долини, якою пливе ріка Мисисипі. Своєю вважали й долину, якою пливе ріка Огайо. Коли по війні французи побудували кріпость Ле Беф у пізнішій Пенсилванії, то прийшов відділ англійського війська й остеріг, щоб французи звідти забралися, бо то, мовляв, англійська земля. Коли ж на те місце, де пізніше виросло місто Питсбург, прийшов відділ англійського війська, і почав будувати там свою кріпость, то прийшов ще більший відділ французького війська й загрозив, що коли звідти негайно не вступляться англійці, то французи сипнуть стрілами з гармат.... І англійці забралися. І так, мовляв, брама до долини Огайо осталася в руках французів.

Коли ж того самого року, 1754-го, наткнувся сильний відділ англійського війська на менший відділ французького коло французької кріпості Дюкан в Огайській долині, то почали англійці стріляти у французів. Французи почали відступати. Та прибула французам сильна допомога. Прибули їм на поміч й індіани. Тоді французи пішли в наступ на англійців, що були під проводом молодого майора Джорджа Вашингтона. Англійці відступили аж до своєї кріпості Не-

сеситі. Окопалися там і пробували поставити опір наступаючим французам. Та французів було вдвоє більше. Почалися переговори. І французи згодилися дати нагоду англійцям відступити далі на схід зо всіми военними почестями. Отак почалася в році 1654-ім остання війна між французами й англійцями в Америці. Війна між Францією й Британією почалася формально рік пізніше.

ЗРІСТ АНГЛІЙСЬКИХ КОЛЬОНІЙ В АМЕРИЦІ

Щоб легше зрозуміти хід історії Канади, треба бодай оком кинути на те, що діялося на полудне від французьких кольоній. А це конечно, щоб легше зрозуміти, як Канада перейшла зпід опіки Франції під опіку Британії.

Еспанцям було головно золото на думці, коли їхали до Америки. Французи їхали головно для торгівлі бобровими футрами. Тільки з Англії напливали дійсні переселенці. Тільки з Англії їхали масово люди до Америки, бо в Англії було саме тоді велике напруження й тертя через релігію. Коли почалася в Англія реформація релігійна у 16-ім століття, то натворилося багато сект протестантських. Державною релігією осталася Церква Англії (Англіканська). І та цер-

ква почала сильно натискати на інші секти. А що англійці сильно прагнули свободи віри, то постановили шукати свободи віри в Америці. Отже їхали з Англії до Америки не здобичники, не купці, але різні стани суспільності: люди не найбідніші, часто навіть і багаті, вчені, та люди сильних релігійних переконань. Отакі то люди заклали міцні основи для будови Злучених Держав.

Сили англійців і французів.

Коли ж у 1755-ім році прийшло до останньої боротьби між Францією й Англією на американській землі, то англійських переселенців було вже півтора мільйона. А французів було тільки понад 60 тисяч. Значить, могли б були англійські переселенці французів, мовляв, шапками закидати...

Та хоч французів було мало в Канаді, то вони були під сильною сентралізованою владою. Пропорціонально мали багато війська в своїй кольонії та добрі військові дороги. Щож до англійських осель — то вони старалися мати якнайбільше волі й самоуправи. Про військові справи мало дбали. А регулярного англійського війська не багато було на американській землі.

Французам ходило головно про те, щоб загородити англійцям вступ на захід від ріки Миси-

сипі. Вони навіть і пробували побудувати кріпості здовж тієї ріки — від устя Мисисипі аж до Канади, тільки замало в них було на те сили. Щож до англійських переселенців, то вони хотіли розірвати отой французький кордон на заході.

СЛАВНІ КАНАДІЙСЬКІ ВІДКРИВАЧІ

Першим великим відкривачем канадійських земель був Шампен. По нім було багато мало відомих відкривачів. Перше місце між такими займають місіонери, езуїти. До славних відкривачів 17-го століття належать Пер Радісон та його швагер с'єр де Гроселіє, Люї Жоліє та Жак Маркет і с'єр де ля Саль.

Радісон і Гроселіє.

Радісон прибув до Канади з батьком, коли було йому 15 літ. Раз він пішов на полювання диких качок з товаришами. Та напали на них індіани. Тільки Радісона взяли живого. Прийняли його за приймака. Пробув Радісон між індіанами кілька років, навчився добре їхньої мови, та довідався багато дечого цікавого від індіан про географію Америки. Довідався, що десь на заході пливе величезна ріка.

Коли ж пізніше приїхав Радісон додому, то

розказав все те, чого довідався від індіан, своєму швагрові, с'єр де Гроселіє. І вони обидва постановили поїхати далеко на захід, де можна було доробитися на бобрових шкірах. У 1658 році Радісон і Гроселіє доплили човнами з індіанцями до озера Юрон, а звідти до озера Мішіган. Звідти поплили до ріки Мисисипі. Завернули з Мисисипі й поплили рікою Мізурі. І за два роки роздобули стільки шкір, що потрібно було півтисячі індіан, щоб доставити ті шкіри до Монтреалу. Колиж пізніше Радісон і Гроселіє вибралися по боброві шкіри в околиці Годсонбейської затоки, то привезли звідти шкіри 300 човнами. Та губернатор їх покарав, як незаконних торгівців шкірами. Через це Радісон і Гроселіє перейшли на сторону англійську. Зацікавили англійців Годсонбейською затокою. І вже в 1670 році англійський король створив спеціальну спілку для торгівлі шкірами в околицях Годсонбейської затоки. Так створилася славна й досі Годсонбейська Спілка.

Жоліє, Маркет і Ля Саль.

Люї Жоліє був канадійським уроженцем. Та мріяв і він про те, що таки мабуть вдасться знайти дорогу крізь Америку до Китаю. До його плянів пристав священник Жак Маркет. І во-

ни обидва по тяжких трудах заплили човнами до Мисисипі, а рікою Мисисипі аж до ріки Аркансо. Далі боялися плисти й вернулися на північ, до Канади. Цілу ріку Мисисипі переплив с'єр де ля Саль у 1682 році. За це зажив він великої слави та почестей і від короля Франції.

Пер де ля Верандрі.

Саму ж Канаду в 1731-ім році почав досліджувати Пер де ля Верандрі. Він вибрався на захід від озера Супіріор з своїми трьома синами. Плив, мовляв, до великої ріки, що вливається в західне море... І по дорозі відкрив озера Рейні, Лейк оф ди Вудс, Винніпег, і ріки Асинибойн та Саскачеван. Доплив року 1784-го аж туди, де розгалужується ріка Саскачеван. Та до великої ріки, що вливається в західне море (мабуть, ріки Фрейзер), таки не доплив. Взагалі відкрив Верандрі для французів нові величезні простори для торгівлі бобровими футрами.

КАНАДА ПЕРЕХОДИТЬ ПІД БРИТАНСЬКУ ВЛАДУ

У році 1654-ім французи захопили Огайську долину. Рік пізніше почалася так знава Сім-літня Війна між Британією й Францією. З Франції прислано на допомогу Канаді одного з най-

здібніших французьких генералів, Маркіза де Монкальма. Та з ним не хотіли співпрацювати ні інтендант Бігот, ні губернатор Водреєв. Водреєві й Біготові тільки тайна торгівля футрами на думці була, а не оборона Канади... Були то люди дуже самолюбні. Вони тільки вміли перешкоди ставити генералові Монкальмові. Та не ліпше справа військова стояла і в англійських колоніях. Не було там ні подостатком британського регулярного війська ні визначних генералів. Дуже неповоротним показався британський командант Ирл Лавдон.

У 1756-ім році французи скорим рухом напали й здобули британську кріпость Освего, на східнім побережжі озера Онтаріо. Цією перемогою французи перетягнули на свій бік і велику частину індіян. Не вдався Лавдонові й напад на Люїбург. Та на суші чотири тисячі французів під проводом Монкальма відбило, коло кріпості Тікандероги, наступ п'ятнадцять тисяч англійського війська під проводом Аберкромбія. Зате генералові Бредстріті вдалося здобути французьку кріпость Фронтенак.

Упадок Квебеку.

У 1759-ім році британські війська вирушили на Тікандерогу, Наягару та Квебек. Французи поставили дуже завзятий опір коло Тікандероги та Наягари. Завзято боронили й Квебеку. Облога затягнулася. Вкінці генерал Вулф висадив потайки вночі три й пів тисячі війська в запіллю міста. І коли пробудилися французи 18-го вересня, то на площі Авраама, коло міста Квебеку, побачили велику силу британського війська. Проти британців пішло наступом лише кілька тисяч війська, бо Водрей не дав Монкальмові всього війська для наступу. Бритійці підпустили близько до себе французів, і нараз сипнули тисячами куль. Ряди французів прорідли. Впав смертельно поранений і Монкальм. Смертельно ранено й британського команданта — генерала Вулфа. Місто Квебек піддалося. Рік пізніше британські й кольоніяльні війська здобули Монреал. Паризьким миром у 1763-ім році Франція зреклася претенсій до Канади. І так Канада перейшла під британську владу.

ЯК БРИТАНІЯ ЗАДОВОЛИЛА КАНАДІЙСЬКИХ ФРАНЦУЗІВ

Від 1759-го року Канада була під військовою владою генерала Морєя. Пізніше Морєя назначено британським губернатором у Канаді. Він управляв Канадою до 1774 року при допомозі ради з 12-ти осіб, між якими був тільки один француз. Та за той час британці навчилися, що мають у Канаді до діла з 60-ма тисячами французів, і що ними неможливо насильно управляти. Тому Британія ухвалила в 1774-ім році так званий Квебек Ект, яким признано в провінції Квебеку французьке цивільне право, надано повні права римо-католицькій церкві, а до допомічної ради губернатора з 23-ох осіб назначено й 8 французів. Взагалі Квебек Ект так задоволів канадійських французів, що коли американсько-англійські кольонії почали в 1775-ім році війну проти Британії в обороні своєї кольоніяльної самоуправи, то їм не вдалося на свій бік перетягнути французів.

КІНЕЦЬ

Книжечки "Культури й Освіти"

Видані:

1. Ключ до мови — зложив О. Івах.....20ц.
2. Щоб вас люди любили — нап. О. Івах.....20ц.
3. Де поміч для нас — В. Топольницький 20ц.
4. Як лікувати домашніх звірят — нап.
К. С. Продан.....20ц.
5. Цікаві Оповідання з давньої історії
Канади — написав О. Івах.....20ц.

Готуємо й інші книжечки до друку.